

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

СУС ТАРАС ЙОСИПОВИЧ

УДК 331.101.262 (477.86)

**ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГО СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО
ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ
(на матеріалах Івано-Франківської області)**

Спеціальність 08.09.01 – Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор

Ткачук Ірина Григорівна,

Прикарпатський національний університет

ім. В. Стефаника Міністерства освіти і науки України,

завідувач кафедри фінансів

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор

Брич Василь Ярославович,

Тернопільський державний економічний університет

Міністерства освіти і науки України,

професор кафедри управління трудовими

ресурсами та розміщення продуктивних сил

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

Ткаченко Лідія Григорівна,

провідний науковий співробітник відділу досліджень

людського розвитку, Інститут демографії та

соціальних досліджень НАН України

Провідна установа: Львівський національний університет ім. І. Франка, кафедра економіки підприємства, Міністерство освіти і науки України, м. Львів.

Захист відбудеться „___” січня 2007 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26

Автореферат розісланий „___” грудня 2006 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради,

кандидат економічних наук

Полякова С.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Найважливішим завданням розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні є створення необхідних умов для гармонійного розвитку кожної особистості і територіальної громади, забезпечення високого рівня життя населення та конкурентноздатності вітчизняної економіки в умовах глобалізації. Особливо гостро ця проблема постає для сільських територіальних громад, зокрема, праценадлишкових, з невисоким рівнем землезабезпечення, де трансформація земельних відносин, розвиток досконаліших, на рівні загальносвітових, технологій і моделей господарювання може призвести до таких негативних наслідків, як хронічне безробіття, зневіреність у можливості працевлаштування та пов'язане з ними погіршення соціального середовища.

В цих умовах особливо важливим для економічної науки є питання не лише формування, а й збереження та раціонального використання соціально-трудового потенціалу села, подолання протиріччя між наявним соціально-трудовим потенціалом та ефективністю його використання. Проблеми ринку праці, зайнятості, людських ресурсів, людського капіталу, трудового потенціалу є предметом досліджень багатьох науковців і практиків. Значний внесок у їх розробку внесли зарубіжні вчені Г.Беккер, Г.Боуен, О.Нордхог, Л.Туроу, Т.Шульц, а також українські вчені І.Баланюк, С.Бандур, О.Бородіна, В.Брич, О.Грішнова, С.Вовканич, М.Долішній, В.Дієсперов, С.Злупко, І.Кравченко, Г.Купалова, Е.Лібанова, Л.Лісогор, І.Лукінов, А.Лисецький, О.Макарова, В.Онікієнко, С.Пирожков, М.Романюк, П.Саблук, Н.Тітова, І.Ткачук, В.Юрчишин.

Водночас, у сучасній вітчизняній економічній теорії та практиці немає єдиного підходу до визначення сутності соціально-трудового потенціалу населення, не розкрито особливості сільського соціально-трудового потенціалу та його роль в успішному проведенні ринкових реформ на селі. Низка ключових питань соціально-економічного розвитку територіальних громад та регіональної економіки праці, зокрема, регіональні проблеми умов формування та ефективного використання сільського соціально-трудового потенціалу територіальних громад вивчені недостатньо або є дискусійними. Найсуттєвіші перетворення відбуваються саме в соціально-трудовій сфері, що зумовлює необхідність нового концептуального підходу до комплексного дослідження формування та використання сільського соціально-трудового потенціалу. Це обумовлює актуальність теми даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження базується на особистих розробках здобувача, виконаних в рамках планової теми "Підвищення соціально-економічної результативності функціонування виробничо-

господарських структур у регіоні” (д/р № 01104U002443) Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. В межах цієї теми особисто дисертантом визначено особливості та мотивацію зайнятості, обмежуючі фактори подальшого розвитку особистих селянських господарств; проаналізовано вплив розвитку підприємництва на ринок робочої сили Івано-Франківщини; розглянуто основні чинники впливу на чисельність безробітних сільських жителів, обґрунтовано основні напрями удосконалення державної політики на селі. В дисертації також відображені особисті результати здобувача, які виконувались в держбюджетній тематиці Прикарпатського науково-аналітичного центру (довідка №15/15 від 21.06.2004).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є створення теоретичних, методологічних і методичних засад дослідження формування та використання сільського соціально-трудового потенціалу в регіональному аспекті та розробка пропозицій щодо його державного регулювання у праценадлишкових регіонах України.

Для досягнення цієї мети в ході дослідження були поставлені і розв’язані такі завдання:

- формування понятійного апарату дослідження, розкриття сутності сільського соціально-трудового потенціалу регіону як економічної категорії;
- визначення соціально-економічних передумов та особливостей формування і використання сільського соціально-трудового потенціалу;
- розробка методологічних засад та методичних прийомів аналізу процесів функціонування та розвитку соціально-трудового потенціалу сільського населення у взаємозалежності з динамікою регіонального ринку праці;
- оцінка ефективності використання сільського соціально-трудового потенціалу в умовах високого рівня праценадлишковості в регіоні, зокрема, з урахуванням впливу маятникової міграції та зайнятості в особистих селянських господарствах;
- визначення напрямів і механізмів державного регулювання процесів формування та використання сільського соціально-трудового потенціалу регіону;
- обґрунтування ролі та розробка організаційно-економічної моделі створення центрів економічної активності в регіоні.

Об’єктом дослідження є соціально-трудовий потенціал сільського населення Івано-Франківської області.

Предметом дослідження є процес формування та використання сільського соціально-трудового потенціалу регіону в умовах праценадлишковості.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою даного дисертаційного дослідження стали фундаментальні положення сучасної економічної теорії, економіки праці, наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері формування та реалізації

трудового потенціалу, людського капіталу, становлення сільського ринку праці, регіональної економіки.

У процесі дослідження використовувались наступні методи: класифікації (для виокремлення чинників, які впливають на формування та реалізацію соціально-трудоного потенціалу села), економічного аналізу (при визначенні факторів, що впливають на стан зайнятості та безробіття у сільській місцевості) та прогнозування (при розробці концепції оптимізації зайнятості сільського населення області). Аналіз стану та динаміки процесів використання сільського соціально-трудоного потенціалу регіону здійснено за допомогою економіко-статистичних методів (групувань, графічного, розрахунково-конструктивного, варіаційного та кореляційно-регресивного аналізу).

Інформаційною базою проведеного дослідження є національні законодавчі та міжнародні нормативні документи, які регулюють відносини зайнятості населення, соціальної політики, ринку праці, науково-методичні матеріали Інституту економічного розвитку Світового Банку, Міжнародної організації праці, статистичні дані, матеріали головного управління економіки, державної служби зайнятості, управлінь земельних ресурсів, праці, промисловості і розвитку підприємництва Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад дослідження і визначенні пріоритетних напрямів ефективного формування та використання сільського соціально-трудоного потенціалу праценадлишкових регіонів України в умовах реформування земельних відносин.

Найсуттєвіші результати дисертаційного дослідження, які визначають його новизну і виносяться на захист, полягають у таких позиціях:

дістало подальший розвиток :

- застосування теорії потенціалів в економіці, зокрема, обґрунтовано поняття та складові економічної категорії “сільський соціально-трудоий потенціал”, що дає змогу виявити регіональні особливості та взаємозв’язки процесу формування та використання робочої сили в умовах економічних перетворень на селі;

- трактування впливу маятникової міграції на використання соціально-трудоного потенціалу населення регіону шляхом урахування транспортних витрат, пов’язаних з трудовою діяльністю (часу та вартості проїзду); обґрунтовано доцільність зменшення відстані до місця праці шляхом створення центрів економічної активності, що сприятиме підвищенню коефіцієнту реалізації маятникових мігрантів;

- виявлено особливості та мотиваційні чинники зайнятості в особистих селянських господарствах регіону, розглянуто обмежуючі фактори діяльності таких господарств та

перспективи їх подальшого розвитку з погляду ефективності використання соціально-трудового потенціалу села;

- визначено та обґрунтовано пріоритетні заходи щодо подальшого розвитку сільських територіальних громад, збереження поселенської мережі, соціального розвитку села, шляхом створення центрів економічної активності, що сприятиме забезпеченню вищого рівня задоволення соціально-культурних та побутових потреб селян і підвищенню рівня їх матеріального добробуту;

вдосконалено:

- методичне забезпечення визначення ефективності використання трудового потенціалу зайнятого в сільському господарстві населення та прогнозування розвитку сільського ринку праці з урахуванням землезабезпеченості та структурних зрушень в зайнятості, що, на відміну від існуючих методів, дозволяє враховувати загальноєвропейські показники продуктивності праці і зайнятості в сільськогосподарському виробництві;

- систему показників моніторингу сталого розвитку сільських територіальних громад, зокрема, обґрунтовано необхідність включення показників земле- і працебезпечення, що надає підстави для оптимізації зайнятості сільського населення регіону;

вперше:

- розроблені концептуальні підходи та організаційна модель формування центрів економічної активності як інструменту реалізації сталого розвитку сільських територіальних громад та ефективного формування і використання соціально-трудового потенціалу села.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони створюють основу для виявлення і розв’язання проблем ефективного формування та використання соціально-трудового потенціалу на сільських територіях, розробки нової стратегії соціально-економічного розвитку сільських поселень.

Результати дисертаційного дослідження щодо оцінки ефективності використання трудового потенціалу та системи показників її моніторингу знайшли застосування при підготовці регіональних програм зайнятості сільського населення Івано-Франківської області (акт про впровадження Івано-Франківського обласного центру зайнятості від 16.06.2004 р.).

Матеріали дисертації щодо напрямів та механізмів державного регулювання соціально-економічного розвитку регіону, демографічної політики та політики сприяння розвитку соціальної сфери були взяті за основу при розробці програми соціально-економічного розвитку малих міст та селищ міського типу Івано-Франківської області (довідка Головного управління економіки Івано-Франківської обласної державної адміністрації від 22.06.2004 р. № 0421).

Наукові результати дослідження також використовуються у навчальному процесі під час викладання дисципліни “Економічний аналіз”, “Основи наукових досліджень”, “Розміщення

продуктивних сил”, “Регіональна економіка” і “Економіка підприємства” в Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника (довідка № 01-08-245 від 21.06.2004 р.).

Запропоновані дисертантом наукові розробки можуть також використовуватись в роботі Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України, Державного центру зайнятості з метою створення сприятливих умов для формування та використання сільського соціально-трудоного потенціалу праценадлишкових регіонів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторську позицію щодо теоретико-методологічних підходів до дослідження формування та використання сільського соціально-трудоного потенціалу регіону, пошуку шляхів створення сприятливих умов для розвитку соціально-трудоного потенціалу села, а також обґрунтування економічної доцільності об’єднання сільських територіальних громад з метою оптимізації зайнятості сільського населення.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати наукових досліджень доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема, на II-й Міжнародній науково-практичній конференції „Соціально-трудові відносини та соціальна політика у сучасних економічних умовах” (м. Донецьк, 15-18 квітня 2003 р.); науково-практичній конференції “Івано-Франківщина – поступ у майбутнє” (м. Івано-Франківськ, 17 лютого 2004р.); II-й Всеукраїнській науковій конференції “Проблеми організації і управління економікою регіону в умовах самоврядування” (м. Івано-Франківськ, 7-9 жовтня 2004р.); III-й Всеукраїнській науковій конференції “Регіональні аспекти організації і управління фінансовими ресурсами” (м. Івано-Франківськ, 10-12 листопада 2005р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковані у 8 наукових працях, які належать особисто автору, в тому числі 5 – у фахових виданнях; загальний обсяг публікацій 2,4 друк. арк.

Обсяг та структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 161 стор., робота містить 47 таблиць та 16 рисунків, з яких 5 займають всю площу сторінки. Список використаних джерел із 160 найменувань викладено на 11 стор., 2 додатки – на 35 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі “Теоретико-методологічні основи дослідження формування і використання сільського соціально-трудоного потенціалу” сформовано понятійний апарат дослідження, зокрема, обґрунтовано доцільність використання категорії „сільський соціально-

трудоий потенціал”, визначено фактори та умови формування і використання сільського соціально-трудоого потенціалу, методологічні засади його дослідження.

На підставі вивчення існуючих підходів та категорій, що використовуються при дослідженнях ролі людини в економіці, дисертантом доведено необхідність введення поняття “сільський соціально-трудоий потенціал”, визначено її зміст та відмінність від інших близьких за змістом дефініцій, таких як трудоий потенціал та людський капітал. Спільність цих трьох категорій виявляється, зокрема, у демографічній та освітньо-професійній складових. Проте до складу соціально-трудоого потенціалу входять також морально-ментальні характеристики, що вимагають обов’язкового урахування регіональних відмінностей його відтворення та використання. Позиція здобувача полягає у тому, що людина як біосоціальна істота не є капіталом, оскільки на ринку праці продається не вона сама, а лише послуги її праці. Тому знання і навички, які людина здобула завдяки освітньо-професійній підготовці та досвіду роботи, наявний у неї запас здоров’я становлять саме соціально-трудоий потенціал, а не капітал. Цінність певного обсягу соціально-трудоого потенціалу визначається тим, за яку заробітну плату ці навички можна продати на ринку праці. В цьому випадку на ринку праці соціально-трудоий потенціал переходить в іншу якість – людський капітал.

Виходячи зі специфіки сучасного становища сільського населення, здобувач визначає сільський соціально-трудоий потенціал як трудові можливості та потенції сільських жителів, що можуть бути мобілізовані і приведені до дії в процесі праці на землі та в інших сферах економічної діяльності за даних соціальних та економічних умов, факторів, мотивацій, притаманних сільському укладу життя. Сільський соціально-трудоий потенціал характеризується діалектичною єдністю кількісних та якісних ознак, до яких належать соціально-економічні, освітньо-кваліфікаційні, ідейно-моральні, психофізичні та фізіологічні можливості.

Процес формування та реалізації сільського соціально-трудоого потенціалу необхідно розглядати з позиції динамічної системи, що знаходиться в процесі постійної зміни та розвитку. Ця динамічність обумовлена безперервністю процесів формування та використання трудоого потенціалу, кількісні та якісні характеристики якого постійно змінюються. Сільський соціально-трудоий потенціал – комплексне соціально-економічне утворення, система, що складається з багатьох елементів, які особливим чином поєднуються і взаємодіють між собою. Виокремлення сільського соціально-трудоого потенціалу в якості економічної категорії, на думку дисертанта, є логічним і виправданим, оскільки дана категорія, акумулюючи в собі характеристики людських ресурсів, робочої сили та людського капіталу сільського населення, повніше відображає його роль в суспільному виробництві та економічному розвитку села.

Ринок праці на селі об’єктивно специфічний, головним чином, через наявність великої

кількості зайнятих в особистому селянському господарстві, які володіють землею і не входять до категорії найманої робочої сили. Враховуючи, що земля в даному випадку виступає як засіб виробництва і предмет праці, дисертантом розроблена класифікація регіональних аграрних ринків України залежно від землезабезпеченості, тобто, яка посівна площа припадає на одного сільського жителя (може використовуватися також інший показник – площа середньої земельної ділянки, яка обробляється одним домогосподарством). Івано-Франківська область, зокрема, належить до регіонів з дуже низькою землезабезпеченістю (менше 0,5 га на одного сільського жителя).

При розгляді ефективності використання сільського соціально-трудового потенціалу, на думку здобувача, доцільно визначати коефіцієнт реалізації маятникового мігранта порівняно з жителем міста, який працює за місцем проживання, має однакову кваліфікацію та одержує однакову зарплату з маятниковим мігрантом. Для цього дисертант пропонує наступну формулу:

$$K_{\text{м}} = 1 - \frac{((TB_1 - TB_2) + TC_{\text{ср}}(t_{\text{д1}} - t_{\text{д2}})) \times n}{ЗП} \quad (1)$$

де TB_1 , TB_2 – одноденні транспортні витрати, пов'язані з роботою, відповідно, маятникового мігранта та міського жителя, грн.;

$TC_{\text{ср}}$ – середня тарифна ставка, грн.;

$t_{\text{д1}}$, $t_{\text{д2}}$ – час, затрачений на доїзд та повернення з роботи, відповідно, маятникового мігранта та міського жителя, год.;

$ЗП$ – місячна заробітна плата працівника, грн.;

n – кількість робочих днів протягом місяця.

Слід також зазначити, що маятникові мігранти, проживаючи в селі і користуючись його соціальною інфраструктурою, не здійснюють відрахувань до бюджету сільської громади, оскільки прибутковий податок з їх зарплати надходить до міського бюджету, що не сприяє соціально-економічному розвитку села.

Для визначення ефективності використання сільського соціально-трудового потенціалу регіону дисертант пропонує застосувати формулу з використанням статистичних даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств:

$$K_e = \frac{ЗП_{\text{ср}} + D_n + BC}{ЗП_{\text{ср}}} \quad (2)$$

де $ЗП_{\text{ср}}$ – середня зарплата в сільському господарстві регіону, грн.;

D_n – доходи від продажу сільськогосподарської продукції на 1 особу, грн.;

BC – вартість спожитої продукції, отриманої з ОСГ та самозаготівель на 1 особу, грн.;

$ЗП_{\text{ср}}$ – середня зарплата в економіці регіону, грн.

Оптимальної ефективності державного механізму управління соціально-трудоим

потенціалом села можна досягти, лише враховуючи його регіональні особливості, забезпечивши оптимальну зайнятість сільського населення.

В другому розділі „Аналіз закономірностей формування та використання сільського соціально-трудового потенціалу регіону” розглянуто історичний ракурс проблеми формування та використання соціально-трудового потенціалу сільського населення Прикарпатського регіону, проаналізовано останні тенденції та сучасний стан сільського соціально-трудового потенціалу Івано-Франківщини, ефективність його використання.

Характерними рисами суспільного життя на Західній Україні у період до другої світової війни було різко виражене аграрне перенаселення і надзвичайна гострота земельної проблеми, пов'язаної з розподілом власності на землю. Низький рівень промислового розвитку краю, малоземелля, а також доволі високий природний приріст населення призвели до різкого зростання надлишку робочих рук на селі. За часів польського панування в Галичині проблема сільського безробіття вирішувалась шляхом еміграції за кордон.

За часів СРСР на Івано-Франківщині проблема працевлаштування також не була повністю вирішена, не зважаючи на створення великої кількості робочих місць за рахунок низької вартості робочої сили і неефективної зайнятості та діяльність структур, не пов'язаних з виробництвом (парткоми, профкоми тощо). Масштабного розвитку набули маятникові трудові міграції в промислові центри області (у трьох містах – Івано-Франківську, Коломиї, Калуші – було сконцентровано 75% робочих місць), функціонування підсобних виробництв у колгоспах, створення філіалів підприємств у малих містах та селищах міського типу, селах, сезонна трудова міграція в південні області України (особливо з гірських районів), робота вахтовим методом в Західному Сибіру. При цьому зайнятість в особистих підсобних господарствах була значно вищою порівняно із загальноукраїнським показником.

Аналіз останніх тенденцій дає змогу зробити висновок, що міграції і нині відіграють провідну роль у формуванні соціально-трудового потенціалу сільського населення Івано-Франківської області. Зокрема, анкетне опитування студентів показало, що основним джерелом оплати за навчання для студентів із села є праця батьків за кордоном або робота в місті. Загалом, студентів із сільської місцевості по держзамовленню навчається вдвічі менше, ніж міських, що свідчить про вищу освітню підготовку та кращі фінансові можливості останніх. Проблема доступності вищої освіти для сільських жителів посилюється недостатнім фінансуванням та слабкою матеріально-технічною базою сільських шкіл (особливо щодо їх оснащення сучасною комп'ютерною технікою), їх малокомплектністю, проблемами забезпечення доїзду для школярів, особливо в гірських поселеннях. Як показало проведене автором опитування студентів економічного факультету Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, 72% студентів планують після закінчення навчання працювати в

місті, 12% – займатися підприємницькою діяльністю, 27% – виїхати на заробітки за кордон. Але ніхто з них не збирався працювати у сільському господарстві.

Івано-Франківська область відноситься до регіонів з переважанням сільського населення, проте частка сільського населення постійно скорочується, що викликано не стільки природним скороченням, скільки міграціями. За весь час незалежності сальдо міграцій мало від'ємне значення, за винятком 2000-2001 років, що пов'язано, вірогідно, з деяким покращенням соціально-економічної ситуації на селі, зокрема, початком земельної реформи. Масштаби міграції відображають вплив багатьох чинників, які спонукають людей до зміни місця проживання, тому міграцію можна розглядати як індикатор привабливості різних районів області для певних соціальних груп населення. Найбільші еміграційні потоки спостерігаються в гірських районах області: Богородчанському, Верховинському, Рожнятівському. Це пов'язано з відсутністю можливостей зайнятості для сільського населення, слабким розвитком соціальної інфраструктури, працедепресивністю. Райони, які мають позитивне сальдо, тобто є привабливими для проживання – Калуський, Коломийський та Тисменицький – розміщені навколо промислових центрів регіону (Івано-Франківська, Коломиї, Калуша), мають розвинуту транспортну мережу та соціальну інфраструктуру (близько 90% населених пунктів газифіковано).

Праценадлишковість у сільській місцевості області є однією з головних причин стрімкого зростання трудової міграції населення в інші регіони держави та за кордон. Особливістю сучасного стану трудової міграції населення є зростання питомої ваги жінок та молоді, розширення її географії та сфер прикладання праці. Трудові міграції пов'язані з тимчасовим, інколи доволі тривалим розривом сімейних зв'язків, відстроченням шлюбів та народження дітей. Таким чином, трудові міграції населення мають істотний вплив на демографічну ситуацію через опосередкований вплив на природний рух населення.

Трудова міграція зумовлює також погіршення загального стану здоров'я в результаті виснажливої праці, неповноцінного харчування, стресових ситуацій; зростає чисельність ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД серед трудових мігрантів, погіршується їх психологічний стан. Регіональним чинником, особливо в гірських районах, є також йододефіцит – основна причина стійкого зростання ендокринної захворюваності серед дітей і підлітків, яке спостерігається впродовж останніх 10 років. Суттєво погіршує стан репродуктивного здоров'я сільських жителів і важка ненормована праця в особистих селянських господарствах, відсутність „живих” грошей, що, поряд з нерозвинутістю мережі медичних закладів, зумовлює меншу доступність медичних послуг.

В новій економічній ситуації важливого значення набувають питання переосмислення загальноприйнятих поглядів і положень щодо працебезпечення та зайнятості сільського

населення. Як показують дані обстеження економічної активності, завдяки позитивним зрушенням в економіці України та Івано-Франківської області відбуваються зміни і на ринку праці, зокрема, стабілізується пропозиція робочої сили, зростає число зайнятих, скорочується безробіття. На відміну від попередніх років, у 2005 р. було зафіксовано скорочення і рівня сільського безробіття за методологією МОП (на 0,6%). Водночас, викликає занепокоєння двократне зростання впродовж останніх трьох років чисельності громадян, які зневірилися знайти роботу і припинили її пошуки (частка зневірених у сільській місцевості в 1,5 раза вища, ніж у містах).

Івано-Франківщина традиційно є працenaдлишковою і протягом останніх років рівень зареєстрованого безробіття в ній був значно вищим за загальнодержавний показник (на 01.01 2006 року 4,06% проти 3,4% по Україні). Рівень зареєстрованого безробіття в сільській місцевості помітно вищий, ніж в міській: відповідно, 5,74% проти 4,19%. Це зумовлює також високі показники навантаження на одне вільне робоче (27 осіб на одне вільне робоче місце). Незважаючи на позитивну динаміку створення нових робочих місць, їх частка у сільському господарстві дедалі скорочується, як наслідок, збільшується кількість працівників цієї галузі серед безробітних.

Протягом 1990-2000 років, тобто ще до реформування аграрної галузі, середньорічна чисельність персоналу колективних сільськогосподарських підприємств в області скоротилась майже в 4 рази або на 90 тис. осіб. Основними причинами занепаду сільськогосподарських підприємств стали низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію та диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Як наслідок, нині в області пустує 40 тис. га орної землі. Протягом вказаного періоду скорочувалась також чисельність м'ягтників трудових мігрантів (на 40-50%). Причиною цього були кризовий стан підприємств, заборгованість з виплати заробітної плати, скорочення штатів працівників підприємств, значне зростання транспортних витрат м'ягтників трудових мігрантів. Основною сферою зайнятості сільського населення стали зайнятість в особистому підсобному господарстві, самозайнятість, виїзд на заробітки в промислові центри України та за кордон.

До дієвих заходів у вирішенні проблеми зайнятості населення традиційно відносять сприяння розвитку підприємництва. Проте, як засвідчив аналіз, малі підприємства сконцентровані навколо промислових центрів, у сфері торгівлі та громадського харчування, де найбільша рентабельність; у сільському господарстві вони виявилися збитковими. Різновидом малого бізнесу є фермерські господарства, розвиток яких характерний для рівнинних районів області. Проте, починаючи з 2002 р. чисельність працюючих у фермерських господарствах стала скорочуватися, число членів фермерських господарств складає лише 3% зайнятих.

Альтернативним видом зайнятості для сільського населення стало особисте селянське господарство, – нині це основний вид зайнятості сільського населення області, особливо у гірських малоземельних районах (Косівському, Надвірнянському та Рожнятівському) та районах, віддалених від промислових центрів області. Проте, за переконанням здобувача, в сучасних умовах особисте селянське господарство не є і не може бути високопродуктивним засобом існування і відтворення трудового потенціалу. Серед характерних обмежуючих факторів слід зазначити слабку матеріально-технічну базу (майже повна відсутність засобів для механізації робіт, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції); обмеження в масштабах виробництва: невеликі розміри земельних ділянок, їх розпорошеність; висока трудомісткість; зростання плати за механізований обробіток ґрунту, відсутність доступу та низька якість надання послуг; брак знань в сфері агрономії, захисту рослин та ветеринарії, що призводить до значних втрат продукції; труднощі зі збутом готової продукції, низька доходність.

Отже, зайнятість в особистих селянських господарствах зросла не стільки завдяки ринковим перетворенням на селі, скільки внаслідок соціально-економічної кризи, яка найсильніше проявилася в суспільному секторі сільськогосподарського виробництва. Ядром мотивації зайнятості в особистих селянських господарствах є суто економічні чинники, тобто вирощування та виробництво сільськогосподарської продукції для власного споживання та часткового продажу, додатковий вид доходу, а для значної частини населення – безальтернативний вид зайнятості. Периферійна зона керується мотивами самореалізації через спілкування з природою, самовдосконалення, хобі тощо. Закон переміни праці в особистому селянському господарстві функціонуватиме у формі рухливості та зміни суто економічних функцій (виробництво продукції з метою одержання доходу) до функції задоволення соціально-психологічних потреб (активний відпочинок, хобі).

Розрахунки ефективності використання маятникових мігрантів – жителів сільської місцевості згідно запропонованої здобувачем формули (1) показують, що оптимальною для маятничкової міграції є відстань до місця роботи до 15 км, – незалежно від інших умов вона забезпечує доволі високий коефіцієнт (0,9 і більше). Для підвищення ефективності „дальньої” маятничкової міграції сільських жителів необхідно зменшувати затрати часу на дорогу та вартість транспортних витрат (див. табл. 1).

Як показали розрахунки за формулою (2), ефективність використання трудового потенціалу, зайнятого в сільському господарстві регіону, навіть з урахуванням доходів від додаткової зайнятості в особистих селянських господарствах, становить лише 59-64% порівняно із середнім по області показником.

Коефіцієнт реалізації маятникових мігрантів – жителів села

Коефіцієнт реалізації, $k_{мд}$	Відстань до місця роботи (км)		
	15	30	40
Мінімальна зарплата 350 грн., визначення втрат часу по тарифній ставці, виходячи з цієї зарплати	0,90	0,45	0,32
Середня зарплата 800 грн., визначення втрат часу по мінімальній тарифній ставці	0,95	0,76	0,70
Середня зарплата 800 грн., визначення втрат часу по тарифній ставці, виходячи з цієї зарплати	0,92	0,55	0,46

В третьому розділі “Напрями розвитку сільського соціально-трудового потенціалу регіону та підвищення ефективності його реалізації” на основі проведеного аналізу автором запропоновано концепцію оптимізації зайнятості сільського населення, запропоновано механізми покращання формування та реалізації сільського соціально-трудового потенціалу, розроблено організаційно-економічна модель формування центру економічної активності.

Головною метою оптимізації процесів формування і використання сільського соціально-трудового потенціалу є сприяння повній, продуктивній та вільно обраній зайнятості відповідно до принципів гідної праці. Стратегічним напрямом розвитку України є інтеграція у світовий та європейський економічний простір, зокрема, вступ до СОТ та ЄС, які передбачають систему квотування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Вступ до цих організацій супроводжуватиметься скороченням чисельності зайнятого населення, особливо суттєво – в сільському господарстві. Це пов'язано з тим, що нині в постсоціалістичних країнах 20-30% населення зайнято в сільському господарстві, а в країнах індустріальної економіки – 7-8%. На думку здобувача, обов'язковою складовою стратегічної програми входження до міжнародних структур мають стати регіональні підпрограми розвитку сільських територій, які включатимуть наступні основні пункти: пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад; стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва та несільськогосподарських видів діяльності; заходи сприяння розвитку туристично-рекреаційної галузі.

З метою визначення перспективної потреби в робочих місцях на селі дисертантом розроблено методичні засади прогнозування оптимальної зайнятості сільського населення. Прогноз кількості робочих місць у сільському господарстві розроблено у двох варіантах: 1) за

існуючого рівня землезабезпечення при досягненні рівня виробництва 1990 р. (взято як найвищий за період спостереження); 2) виходячи із середньоєвропейських норм землезабезпеченості (9,7 га в середньому на одного зайнятого в сільському господарстві). При прогнозуванні галузевого складу зайнятого населення враховано загальносвітові тенденції перерозподілу зайнятості від аграрного сектора (за рахунок зростання його ефективності) до несільськогосподарських видів діяльності. Як показали розрахунки (див. табл. 2), досягнення євростандартів продуктивності у сільському господарстві приведе до скорочення кількості робочих місць в аграрній сфері до 33 тис. осіб, що зумовлює необхідність розвитку несільськогосподарських видів діяльності на селі, зокрема, соціальної сфери, – саме ці види діяльності повинні набути пріоритетного розвитку і забезпечити до 60% робочих місць.

Виходячи з регіональних особливостей, зокрема, високої щільності поселенської мережі, низької землезабезпеченості та праценадлишковості, а також з урахуванням історичного та світового досвіду, здобувачем запропоновано концепцію розвитку сільських територіальних громад для західних регіонів України. Оскільки особливості поселенської мережі в регіоні не дозволяють створити робочі місця необхідної кількості та якості в кожному населеному пункті, доцільно сконцентрувати робочі місця у центрах економічної активності, де створена уся необхідна виробнича та соціальна інфраструктура. Базою для утворення центрів економічної активності є селища міського типу або міста районного підпорядкування та сільських територіальних громад, які пов'язані спільними історичними, економічними, соціальними умовами, і входять до цього об'єднання на добровільних засадах. У процесі кооперації та інтеграції щодо соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад створюється можливість для переміни робочих місць на селі, збільшується їх номенклатура та зменшується залежність від сезонності діяльності, зростає потреба у висококваліфікованій робочій силі, що дає змогу ефективно використовувати наявний соціально-трудовий потенціал та створює сприятливе життєве середовище для його формування.

Створення центрів економічної активності дає змогу вирішити цілий комплекс важливих завдань, зокрема, забезпечити узгодженість позицій виконавчої і законодавчої влади в регіональній політиці сталого розвитку сільських територіальних громад; оптимізувати співвідношення місцевих та регіональних економічних інтересів з загальнодержавними; сформулювати економічні та соціальні пріоритети розвитку територіальної громади щодо формування сприятливого життєвого середовища.

Прогнозоване використання сільського соціально-трудоного потенціалу Івано-Франківської області за сферами діяльності у 2010 р., тис. осіб

Райони	Загальна місткість ринку праці	Аграрна сфера		Соціальна сфера	Інші несільськогосподарські види діяльності	
		1*	2*		1*	2*
Богородчанський	19,80	9,25	2,76	7,14	3,41	9,90
Верховинський	16,30	5,40	1,61	3,01	7,89	11,68
Галицький	25,40	5,20	1,55	4,97	15,23	18,88
Городенківський	24,60	9,29	2,78	5,90	9,41	15,92
Долинський	22,60	4,20	1,26	5,46	12,94	15,88
Калуський	25,40	6,47	1,93	7,42	11,51	16,05
Коломийський	47,70	14,97	4,47	11,37	21,36	31,86
Косівський	35,80	8,05	2,41	9,23	18,52	24,16
Надвірнянський	31,20	5,51	1,65	8,89	16,80	20,66
Рогатинський	20,90	5,59	1,67	4,69	10,62	14,54
Рожнятівський	24,70	10,32	3,08	6,51	7,87	15,11
Снятинський	27,60	11,30	3,38	6,57	9,73	17,65
Тисменицький	21,80	7,10	2,12	8,51	6,19	11,17
Тлумацький	17,90	7,68	2,30	4,89	5,33	10,71
Всього	361,70	110,33	32,97	94,56	156,81	234,17

*1-При досягненні рівня сільгоспвиробництва 1990 р.

*2-Виходячи з середньоевропейських показників зайнятості в сільському господарстві.

Загальна організаційно-економічна модель формування центру економічної активності представлена на рис. 1. Практична реалізація зазначеної моделі здійснена здобувачем при розробці програми економічного розвитку центру економічної активності „Отинія”.

Успішність розвитку центру економічної активності залежить від колективних зусиль та співпраці державних органів управління, підприємницьких структур та громадських організацій. Існує також необхідність і багато можливостей для того, щоб сільські територіальні громади співпрацювали в інтересах розвитку та зростання конкурентоспроможності регіональної та національної економіки загалом.

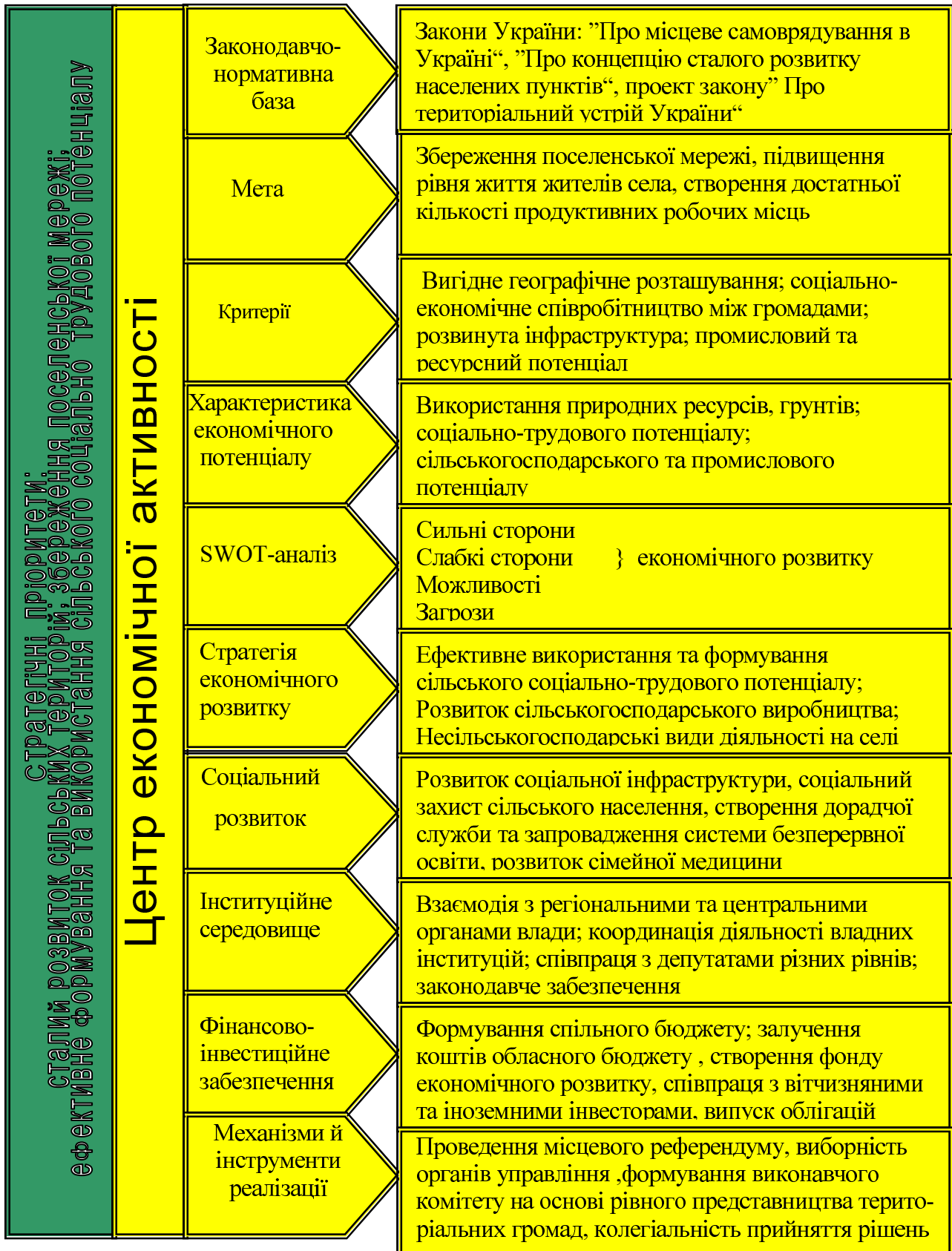

Рис. 1 Організаційно-економічна модель формування центру економічної активності

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення основних положень формування сільського соціально-трудоного потенціалу регіону і запропоновано вирішення науково-практичних завдань з ефективного його використання, що дозволило сформулювати низку висновків теоретичного, методологічного та науково-прикладного характеру.

1. Проведений аналіз фахової наукової літератури дає можливість визначити сільський соціально-трудоный потенціал з погляду на людину як носія людського капіталу, що реалізовується в процесі праці в умовах сільського укладу життя. Формування та використання соціально-трудоного потенціалу жителів сільської місцевості відбувається під дією специфічних факторів, – це, насамперед, спосіб життя сільського населення, для якого характерна багатовекторність внутрішніх і зовнішніх зв'язків, сильна залежність від особистісних факторів, а також від регіональних особливостей та факторів зовнішнього середовища.

2. Івано-Франківщина (особливо сільська місцевість) традиційно відноситься до праценадлишкових регіонів, що сформувало специфічний тип економічної активності населення, зокрема, високу територіальну мобільність (постійні, маятникові, трудові міграції) та поширеність зайнятості в особистих селянських господарствах. Особливістю сучасного стану трудової міграції населення є зростання питомої ваги жінок та молоді, розширення її географії та сфер прикладання праці. Трудові міграції мають істотний вплив на природне відтворення населення, оскільки призводять до послаблення сімейних зв'язків, відстрочення шлюбів та народження дітей, погіршення загального стану здоров'я внаслідок виснажливої праці, неповноцінного харчування, стресових ситуацій; зростає чисельність ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД серед трудових мігрантів.

3. Розрахунки ефективності використання маятникових мігрантів – жителів сільської місцевості показують, що оптимальною для маяткової міграції є відстань до місця роботи не більше 15 км. Водночас, ефективність використання трудоного потенціалу населення, зайнятого в сільському господарстві регіону, навіть з урахуванням доходів від додаткової зайнятості в особистих селянських господарствах, становить лише 59-64% порівняно із середнім по області показником.

4. Ключовим моментом при розгляді питання використання сільського соціально-трудоного потенціалу є всебічне вивчення умов формування сільського ринку праці та зайнятості населення в аграрній сфері, зокрема, в особистих селянських господарствах. Зростання зайнятості в особистих селянських господарствах є наслідком соціально-економічної кризи, яка найсильніше торкнулася суспільного сектора сільськогосподарського виробництва. Ядром мотивації зайнятості в особистих селянських господарствах є суто економічні чинники,

тобто вирощування та виробництво сільськогосподарської продукції для власного споживання та часткового продажу, одержання додаткового доходу, а для значної частини населення – безальтернативний вид зайнятості. Проте в сучасних умовах особисте селянське господарство не є і не може бути ефективним засобом існування і відтворення трудового потенціалу.

5. Головною метою оптимізації процесів формування і використання сільського соціально-трудоного потенціалу є сприяння повній, продуктивній та вільно обраній зайнятості відповідно до принципів концепції гідної праці. У зв'язку з очікуваним вступом до СОТ, постає необхідність прогнозування ємності сільського ринку праці. За розрахунками здобувача, досягнення європейських стандартів продуктивності (в розвинутих країнах частка аграрного сектора становить 7-8% зайнятості) приведе до скорочення кількості робочих місць у сільському господарстві регіону до 33 тис. осіб, що зумовлює необхідність розвитку несільськогосподарських видів діяльності на селі, зокрема, соціальної сфери, – саме ці види діяльності повинні набути пріоритетного розвитку і забезпечити до 60% робочих місць.

6. Оскільки особливості поселенської мережі в регіоні не дозволяють створити робочі місця необхідної кількості та якості в кожному населеному пункті, доцільно сконцентрувати робочі місця у центрах економічної активності. Базою для їх утворення є селища міського типу або міста районного підпорядкування та сільських територіальних громад, які пов'язані спільними історичними, економічними, соціальними умовами і входять до цього об'єднання на добровільних засадах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Сус Т.Й. Трудові ресурси мікрорегіону // Економіка АПК. – 2001. – №5. – С. 112-114.
2. Сус Т.Й. Зайнятість населення на Івано-Франківщині // Економіка АПК. – 2002. – №9. – С. 137-141.
3. Сус Т.Й. Розвиток малого бізнесу та ринок робочої сили на Івано-Франківщині // Економіка АПК. – 2002. – №1. – С. 96-100.
4. Сус Т.Й. Регіональні особливості зайнятості населення в особистих селянських господарствах Івано-Франківщини // Економіка АПК. – 2003. – №11. – С. 127-132.
5. Сус Т.Й. Безробіття сільського населення в Івано-Франківській області // Економіка АПК. – 2004. – №6. – С. 129-135.

Інші публікації

1. Сус Т.Й. Роль міграції та демографічної ситуації в формуванні соціально-трудоного потенціалу Івано-Франківської області // Вісник Прикарпатського університету: Серія: Економіка. – 2004. – Вип. I. – С. 123-130.

2. Сус Т.Й. Загальна концепція сегментації ринку праці Прикарпатського регіону // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: Науковий збірник / За ред. І.Г.Ткачук. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – Вип. I – С. 81-85.

3. Сус Т.Й. Світовий досвід регулювання розвитку сільських територіальних громад // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: Науковий збірник / За ред. І.Г.Ткачук. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦПТ, 2006. – Вип. II. – С. 94-98.

АНОТАЦІЯ

Сус Т.Й. Формування і використання сільського соціально-трудового потенціалу регіону (на матеріалах Івано-Франківської області). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено створенню теоретико-методологічних і методичних засад дослідження формування та використання сільського соціально-трудового потенціалу у працездатних регіонах України. Обґрунтовано поняття та складові економічної категорії „сільський соціально-трудовий потенціал”, поглиблено трактування впливу маятникової міграції на використання соціально-трудового потенціалу населення регіону. Виявлено особливості та мотиваційні чинники зайнятості в особистих селянських господарствах регіону.

Визначені та обґрунтовані пріоритетні заходи щодо подальшого розвитку сільських територіальних громад, збереження поселенської мережі, соціального розвитку села, шляхом створення центрів економічної активності, що сприятиме забезпеченню вищого рівня задоволення соціально-культурних та побутових потреб селян і підвищенню рівня їх матеріального добробуту. Розроблено організаційно-економічна модель формування центрів економічної активності як інструменту реалізації сталого розвитку сільських територіальних громад та ефективного формування і використання соціально-трудового потенціалу села.

Ключові слова: сільський соціально-трудовий потенціал, зайнятість, працевзабезпечення, ринок праці, міграції, центр економічної активності.

АННОТАЦИЯ

Сус Т.И. Формирование и использование сельского социально-трудового потенциала региона (на материалах Ивано-Франковской области). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – Демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований НАН Украины, Киев, 2006.

Диссертация посвящена теоретико-методологическим и прикладным вопросам формирования и использования сельского социально-трудового потенциала региона. В работе сформулировано и обосновано совокупность научных результатов, выводов и обобщений, которые характеризуются новизной и решают конкретное научно-прикладное задание – усовершенствование теоретико-методологических основ исследования и определение приоритетных направлений эффективного формирования и использования социально-трудового потенциала села трудоизбыточных регионов Украины.

Сельский социально-трудовой потенциал определяется соискателем с точки зрения на человека как носителя человеческого капитала, который реализуется в процессе труда в условиях сельского уклада жизни. Трансформация сельского социально-трудового потенциала в человеческий капитал, который приносит доход своему собственнику и обществу в целом, происходит на рынке труда.

Ивано-Франковская область (особенно ее сельская местность) традиционно относится к трудоизбыточным регионам, что стало причиной формирования специфического типа экономической активности населения, для которого характерны высокая территориальная мобильность (постоянные, маятниковые, трудовые миграции) и распространение занятости в личных подсобных хозяйствах. Диссертантом усовершенствовано методическое обеспечение оценки эффективности использования трудового потенциала занятого в сельском хозяйстве населения и прогнозирования развития сельского рынка труда с учетом землеобеспеченности и европейских стандартов производительности труда в аграрном секторе. Как показали расчеты, эффективность использования трудового потенциала населения, занятого в сельском хозяйстве региона (включительно с дополнительной занятостью в личных подсобных хозяйствах), составляет всего 59-64% среднего по области показателя. В связи с планирующейся интеграцией Украины в европейскую экономическую зону, необходимо разработать региональные программы по диверсификации занятости сельского населения, поскольку достижение евростандартов продуктивности повлечет сокращение количества рабочих мест в сельском хозяйстве более чем в 3 раза.

В работе обоснована необходимость и разработана организационно-экономическая модель создания центра экономической активности на базе добровольного объединения поселка городского типа или города районного подчинения и сельских территориальных общин, связанных общими историческими, экономическими, социальными условиями, что позволит решить проблему сохранения поселенческой сети, и обеспечит устойчивость развития сельских территориальных общин.

Ключевые слова: сельский социально-трудовой потенциал, занятость, трудообеспеченность, рынок труда, миграции, центр экономической активности.

ANNOTATION

Taras Y. Sus Formation and the use of rural socially-labour potential of region (on the materials of region Ivano-Frankivsk). – Manuscript.

Dissertation on scientific degree candidate of economic sciences in speciality 08.09.01 – Demography, economy of labour, social economy and politics. – Institute for Demography and Social Searches of NAS of Ukraine, Kyiv, 2006.

Dissertation is dedicated to creation of theoretical–methodological and methodical principles of research of the formation and usage of rural social-labor potential in the labor-oversupplied regions of Ukraine. It the concepts and constituents of economic category “rural socially labor potential”, interpretation of influencing of pendulum migration are motivated and the use of social-labor potential of population of the region is deeply researched. Features and motivation factors of employment are discovered in the personal peasants’ economies of the region.

Priority measures on subsequent development of rural territorial communities, the preservation of settling network , social development of the village by ways of creating the centers of economic activity that will contribute to providing of the higher level of satisfaction of social cultural and domestic peasants necessities of peasants and increasing the level of their economic being are defined. The organizational-economic model of forming the centers of economic activity as the instrument of realization of steady development of rural territorial communities and effective forming and usage of the social-labor potential of village is developed.

Key words: rural socially-labour potential, employment, labour-market, migrations, center of economic activity, preservation of settling network.